

**KİTÂBU'L-MAKÂLÂT VE MAAHU
UYÛNU'L-MESÂİL VE'L-CEVÂBÂT**

Ebu'l-Kâsım el-Belhî (el-Ka'bi)

Tahkik: Hüseyin Hansu, Râcih Abdulhamîd Kurdî, Abdulhamîd Râcih Kurdî, İstanbul: KURAMER, Amman: Dâru'l-Feth, 2018,
744 sayfa. ISBN: 978-605-9437-22-6

Adem ARIKAN*

Mu'tezile âlimlerinden Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed el-Belhî el-Ka'bi'nin (ö. 319/931) *Kitâbu'l-Makâlât*'ı Hüseyin Hansu, Râcih Abdulhamîd Kurdî ve Abdulhamîd Râcih Kurdî tarafından tahkik edildi ve ilk defa İstanbul'da bulunan Kur'an Araştırmaları Merkez (KURAMER) tarafından 2018 yılında neşredildi. Kitabın basım ve dağıtımını Ürdün merkezli Daru'l-Feth tarafından yapılmaktadır.

Beş fen olarak tasnif edilen¹ *Kitâbu'l-Makâlât*'ın beşinci fenn'i olan *Uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât* aynı isimler tarafından müstakil olarak neşredilmişti.² *Kitâbu'l-Makâlât*'ın bu tam baskının sonunda (547-668) tekrar yayınlanmış oldu.³

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
orcid.org/0000-0001-6881-9301 | ademarikan@yahoo.com

¹ Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 50.

² (Amman, Dâru'l-Hâmid, 2014).

³ <http://www.kuramer.org/tr/yayinlar/kitaplar/tahkik-eserler>

Ürdün Üniversite'sinden Racih Kurdî, 1990'lı yıllarda Yemen'den fotokopisini temin ettiği *Kitâbu'l-Makâlât*'ın yazmasını kütüphanesinde muhafaza etmekteydi. 125 varaktan oluşan *Kitâbu'l-Makâlât*'ın yazmasının sonunda 33 varaklık *Uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât* bulunmaktadır. Yazmanın tam olduğu düşünülmektedir. Mukaddimede yer verilen başlıklar ile kitabın muhtevası uyumludur.⁴ *Kitâbu'l-Makâlât*'ın baskısında tek nüsha olan yazmasından okunamayan yerlerde, tahminle yapılacak takdirlerle Ka'bi'nin maksadı olmayan bir metin ile değiştirebilme ihtimali endişesiyle, (...) şeklinde boş bırakılması tercih edilmiştir.⁵ Sonraki kaynakların nakillerinin olduğu yerlerde, bu nakillerle mukabeleler yapılmış, okunmayla ilgili istifade edilmiştir.

Kitâbu'l-Makâlât'ın "Bâbu Zikri'l-Mu'tezile" bölümü Fuâd Seyyid (1916-1967) tarafından neşre hazırlanmış, vefatından sonra oğlu Eymen Fuâd Seyyid tarafından 1393/1974 yılında Kâdî Abdülcebbâr'ın *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* adlı eserinin başında neşredilmişti.⁶ Eymen Fuâd Seyyid'in verdiği bilgilere göre Fuâd Seyyid 1952 yılında Yemen ziyareti sırasında *Kitâbu'l-Makâlât*'i⁷ keşfetmişti. Fuâd Seyyid bu ziyareti sırasında kitabı, bir kişinin özel kütüphanesinde bulunan, müstensihî Yusuf b. Ebi'l-Hevl ve ferağ kaydı 408 yılı olan bir yazmadan istinsah etmişti. Eymen Fuâd Seyyid babasının kitabı tahkik başladığını, ancak bundan dönüp Mu'tezile ile ilgili bâbı tahkik ettiğini yazmaktadır.⁸

⁴ Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, "Mukaddimetü't-tahkik", 9, 34. Detaylar için ayrıca bakınız: <http://www.kuramer.org/tr/yayinlar/kitaplar/tahkik-eserler>

⁵ Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, "Mukaddimetü't-tahkik", 39.

⁶ *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, tahkik: Fuad Seyyid, (Tunis, ed-Darü't-Tunisiyye, 1393/1974; 2. bs. Tunus, ed-Darü't-Tunisiyye; Cezaïr, el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitab, 1406/1986), kitap ve müellif hakkında bilgiler, 27-33, 43-56, metin, 61-119.

⁷ Burada *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* şeklinde isimlendirilmiş, 1439/2017 yılındaki yeni baskıda tashih edilmiştir.

⁸ Eymen, "Menhecü't-tahkik", *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, 27, 31.

Kitâbu'l-Makâlât'ın neşredilen Mutezile bâbı birçok çalışmada kullanılmıştır. Örneğin Türkiye'de Ayşe Neslihan Acar'ın hazırladığı yüksek lisans tezinin temel kaynağı bu bölümdür.⁹ Mehmet Keskin de makalesinde “eser hakkında bir kanaatin oluşmasını sağlayan” bu bölüme ilave olarak kitabın girişini ihtiva eden birkaç varaklık yazmasını kullanmıştır.¹⁰ Racha El Omari de doktorasında bu bölümü kullanmış ve doktorasının 2016 yılında yapılan baskısında düştüğü dipnotta, van Ess'e atıfla, *Kitâbu'l-Makâlât*'ın tamamının Hansu tarafından yayına hazırlandığını ve basılmayı beklediğini kaydetmiştir.¹¹

Ka'bi *Kitâbu'l-Makâlât*'ın başında eserini yazmaya 290 (903) yılında başladığını kaydetmektedir.¹² Ka'bi'nin doğum tarihi olarak verilen 273/886 yılı¹³ doğru kabul edilecek olsa henüz yirmi yaşına gelmeden bu eserini yazmaya başladığı anlaşılacaktır. Ancak Ka'bi'nin Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (ö. 322/934) ile “birlikte yetiştik, birlikte mantık okuduk” dediği kaydedilmektedir.¹⁴ Bu sebeple 236/850 yılında doğan Ebû Zeyd ile Ka'bi'nin doğum tarihinin yakın olması gerektiği savunulmaktadır.¹⁵

Ka'bi bazı devlet adamlarının hizmetinde görev almıştır. Taberistan'da Zeydilerin devletinin hükümdarı olan Muhammed b. Zeyd'in

⁹ Ayşe Neslihan Acar, *Ebu'l-Kâsım el-Ka'bi'nin Makâlât'ında Mutezile'yi Ele Alış Şekli*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2006).

¹⁰ Mehmet Keskin, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Makâlât Geleneği: el-Eş'arî ve el-Belhî Örneği”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27, (2014), 144-165, 145.

¹¹ Racha El Omari, *The Theology of Abu l-Qasim al-Balkhi / al-Ka'bi* (d. 319/931), (Leiden, E.J. Brill, 2016), 16, 119. dipnot.

¹² Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 49.

¹³ Salahuddin es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefyât*, tahkik: Ahmed el-Arnâvud ve Türkî Mustafa, (Beyrut, Dâru'l-İhyâ 1420/2000), 17:17-18; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, tahkik: Abdulfettah Ebû Gudde, (Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 4:429-430; Adil Bebek, “Ka'bi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 27.

¹⁴ Ebu'l-Ferac Muhammed İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, tahkik: Eymen Fuad Seyyid, (Londra, el-Furkan, 1430/2009), 1:429.

¹⁵ Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, “Mukaddimetü't-tahkik”, 13.

(270-287/884-900) kâtibi olarak görev yapmıştı.¹⁶ Ka'bi'nin "Muhammed b. Zeyd'in yanında bu görevi yaparken Hz. Peygamber'e kâtiplik yapıyormuş hayaline kapılırdım" dediği nakledilmektedir.¹⁷ Samaniler ile 287/900 yılında Cürcan yakınlarında yapılan savaşta Muhammed öldürülmüş, bölge Samanilerin eline geçmişti.¹⁸

Eymen Fuad Seyyid'e göre Yemen'de Zeydiyye Devleti'nin kurucusu olan İmam Hâdi-İlelhak (284-298/897-911) Ka'bi'den usûlüddin dersi almıştır. Yahya 270-275 (884-889) yılları arasında, Ka'bi'nin katipliğini yaptığı Muhammed b. Zeyd'in hâkimiyetinde bulunan Taberistan'ı ziyaret ettiği bilinmektedir.¹⁹ Bu bağlantı sebebiyle Mutezile eserleri Yemen'de muhafaza edilmiş, bize kadar gelebilmiştir. Eymen Fuad Seyyid "böylelikle bu eserler Sünnî Eş'ariler ve Selçuklular eliyle yok edilmekten kurtuldular" demektedir. Onun Mutezile eserlerinin Yemen'e taşınmasıyla ilgili verdiği bilgiler bu ifadeyle çelişmektedir. Selçuklu yönetiminin sonlarına doğru devletin sınırları içerisinde hala var olan Mu'tezile metinleri Yemen'e nakledilmye başlamıştır.²⁰

¹⁶ el-Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdâd)*, tahkik: Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001, 14:298.

¹⁷ el-Hâkim Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed el-Cüşemî, *Nuhab min Kitâbi Cüla'i'l-Ebsâr (Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân)*, tahkik: Wilferd Madelung, Beyrut 1987, içinde 119-133), 122; Mehmet Ümit, "Hazar Zeydileri ve Mutezililer", *İslâmî İlimler Dergisi* 6:1, (2011), 231-254, 236.

¹⁸ Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, (Gümüşhane Üniversitesi, 2012). 104.

¹⁹ Mehmet Ümit, "Yemen Zeydi Devleti'nin Kurucusu Hâdi ile'l-Hak ve İtikâdi-Kelâmî Konulara İlişkin Eserleri", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 10:2, 2017, 389-433, 392.

²⁰ Eymen Fuad Seyyid'in de anlattığına göre, Irak'ta Mu'tezile'nin önde gelen âlimi Zeyd b. Hasan el-Beyhakî 540/1146 yılında hac için Mekke'ye gitmiş, davet üzerine yanındaki kitaplarla Yemen'e gelmiştir. İki yıldan fazla Yemen'de kalan el-Beyhakî Irak'a dönüş yolunda vefat etmişti. Onunla birlikte olan Kadı Cafer b. Ahmed b Abdisselam (ö. 573/1177) yola devam edip Irak'a geldi. Beyhakî'nin öğrencileri ve diğer Mu'tezile âlimlerinden dersler aldı. Kadı Cafer, Yemen'e dönerken yanında bir çok Mu'tezile kitabını da getirmiştir. "Kadı Cafer'in Irak'a yolculuğu Mutezile eserlerinin Yemen'e nakledilmesine sebep olmuştur. Ehl-i Sünnet'ten hasımları eliyle eserlerinin çoğunun yok edildiği vakitte bu kitaplar Yemen âlimleri tarafından bizim için muhafaza edilmiştir." Zeydi imam el-Mansûr-Billâh Abdullah b. Hazma (583-614/1187-1217) Yemen dışından kitapları toplamak ve istinsah için büyük

Ka'bi Sâmanî devlet adamlarından Ahmed b. Sehl b. Hâşim el-Mervezî'nin yanında da görev yapmıştır. Ahmed b. Sehl, Samanilerin büyük komutanlarından. 307/920 yılında Nisabur'da Sâmanîler'e isyan etmiş, isyanı bastırılmış ve aynı yıl Buhara'da hapiste vefat etmişti.²¹ Yâkût el-Hamevî'ye göre Ahmed b. Sehl Belh'e geldiğinde el-Ka'bi'yi veziri yapmıştı.²² İbnü'n-Nedim (ö. 385/995 [?]) Ka'bi'nin Ahmed b. Sehl'e katiplik yaptığını kaydetmektedir. Ka'bi, tutuklanıp hapsedilmişti. Bağdat'ta vezir olan Ali b. İsa durumu öğrenince Ka'bi'nin çıkmasını sağlamıştı.²³

Yakut el-Hamevî'nin anlattığına göre Ka'bi uzun süre Bağdat'ta ikamet etmişti. Kitapları burada yayılmıştı. Daha sonra Belh'e dönen Ka'bi vefatına kadar orada ikamet etmişti. Ka'bi'nin öğrencisi Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Belhî hacca giderken Bağdat'a gelmişti. Bağdat halkı birbirine "Ka'bi'nin adamı (gulâm) gelmiş, haydi görmeye gidelim" diyorlardı. Ona bakmayı bereket (teberrük) sayıyorlardı.²⁴

İmâm Ebû Mansur el-Mâtürîdî, Ka'bi için "zalim devlet adamlarıyla ilişki içinde bulunduğu bilinmektedir"²⁵ demektedir. İmâm Mâtürîdî'nin Mu'tezile'nin görüşlerini tartışırken özellikle Ka'bi'yi muhatap aldığı bilinmektedir. Mâtürîdî'nin ifade ettiği gibi o dönemde "Mu'tezile'ye göre Ka'bi yeryüzü sakinlerinin imamıdır."²⁶

gayret göstermiştir. "Mukaddimetü'l-muhakkık", *Fazlu'l-İtizâl ve Tabâkâtü'l-Mutezile*, (Beyrut, el-Mahedü'l-Almani, 1439/2017), 20-24.

²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, neşr. C.J. Tornberg, (Beyrut, Dâru Sâdir, 1386/1966), 8: 117-120.

²² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, tahkik: İhsan Abbas, (Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 1:278, 4:1491. Ayrıca bakınız: es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefyât*, 6:253.

²³ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 1:613.

²⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 4:1491.

²⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid (Açıklamalı Tercümesi)*, çev. Bekir Topaloğlu, 7.bs., (İstanbul, İSAM, 2015) 525.

²⁶ el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid (Açıklamalı Tercümesi)*, 104.

el-Ka'bi Maveraünnehir şehirlerinden Nesef'e geldiğinde vali Ebu Osman Said b. İbrahim enNesefi (ö. 341/952) tarafından sıcak karışılmıştı. Daha sonra Semerkant'a atanan valinin üzerinde etkili olmasından Sünni ulemanın rahatsız oldukları anlaşılmaktadır.²⁷

Ka'bi *Kitâbu'l-Makâlât*'ın girişinde kaynaklarını, metodunu açıklamakta ve kitabının planını ortaya koymaktadır. Kaynakları arasında Ebû İsa el-Verrak'ı (ö. 247/841) ilk sırada anmaktadır. Verrak'ın *Kitâbu Makâlâti'l-mülhidîn* adlı bir kitabının adını vermektedir.²⁸ Ka'bi ayrıca Zurkân (Ebû Ya'la Muhammed el-Basrî el-Bağdadî ö. 279/892), Gassân ve Burgus (Ebu Abdillâh Muhammed b. İsa ö. 240/854) isimlerini kaynakları olarak kaydetmektedir.

Ka'bi'nin hocası Ebû'l-Hüseyn Abdürrahîm el-Hayyât (ö. 300/913 [?]) aynı zamanda *Kitâbu'l-Makâlât*'ın da kaynaklarından. Ka'bi el-Hayyât'ın hem yazdıklarını ve hem de şifâhen ondan edindiği bilgileri bu eserinde kullandığını kaydetmektedir.²⁹ Şehristânî'ye göre Hayyât'a öğrenci olan Kabî'nin mezhebi aynen onun da mezhebiydi. Onların adlarına nisbetle Hayyâtîyye ve Ka'biyye fırkaları birlikte tasnif edilmektedir.³⁰

Ka'bi *Kitâbu'l-Makâlât*'ın "fen" olarak adlandırdığı beş bölümden oluşturduğunu kaydetmektedir. Birinci bölümde nazar ve hakkın idraki konularını anlatmaktadır.

İkinci bölüm ehl-i kible fırkalarına ayrılmıştır. Fırkaların ortak görüşleri, ihtilaf ettikleri konular, reislerinin, seleflerinin, kelâm erbabının isimleri, lakapları ve fırkaların çoğunluk oldukları bölgeler gibi başlıklar bulunmaktadır (83-207). Ka'bi *Kitâbu'l-Makâlât*'ta ehl-i kible fırkalarını anlattığını, ehl-i küfr ve mülhidlere yer vermediğini yazmaktadır.³¹

²⁷ Şükrü Özen, "IV. (X.) Yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyannamesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 9, (2003), 49-85, 57.

²⁸ Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 78, 97.

²⁹ Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 50.

³⁰ Ebu'l-Feth eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-nihal*, tahkik: Emir Ali Mehnâ, Ali Hasan Fâ'ûr, (Beyrut, Dâru'l-Marife, 1414/1993) 43, 89.

³¹ Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 49.

Üçüncü bölümü kelim konularının tartışma metoduna tahsis edilmiştir.

Dördüncü bölümde ehl-i mille'nin görüşleri makâlât adlandırılmasıyla ele alınmaktadır. Ka'bi bunu yaparken görüşleri (makâlât) vasfedeceğini, kitaplarda bulduğu gibi hikaye edeceğini, kötü göstermeye çalışmayacağını kaydetmektedir.³²

Beşinci bölüm ise müellifin, mülhidlerle ilahiyat ve tabiat üzerine yaptığı bir tartışmanın özetinden oluşmuştur. Bu bölümün başında “*Kitâbu'l-Makâlât*’ın evvelinde vadettiğimiz” ifadesini (549) kullanmasından girişteki planına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ancak girişte beş fenn demesine rağmen dört fennin kısaca içeriğini anlatmış, beşinci fenne yer vermemiştir.

Ka'bi “günümüzde altı fırka vardır” diyerek bunları Şia, Havâric, Mu'tezile, Mürcie, Âmme ve Haşv olarak sıralamaktadır. Ümmet arasında ilk ihtilaf olarak Sakife hadisesini (yevmu's-Sakife) ele almakta, muhacirlerin “imamet Kureys'e hastır” dediklerini kaydetmektedir. “Bu ihtilaf günümüze kadar bâki kalmıştır” diyen Ka'bi insanların bazısının imameti Kureys'e özel hak görürken diğerlerinin başka insanlar için de caiz gördüklerini kaydetmektedir. Ayrıca ehl-i ridde ile savaş, Hz. Osman hakkındaki görüşler, Hz. Ali'ye beyat ve onunla savaş, hakem olayı ve bunların sonrasında Havâric ile Şia arasındaki ihtilaf konularına çok kısa şekilde deyinmektedir (83-84).

Ka'bi Şia başlığı altında Hz. Ali'nin hayatta olduğu dönemde İbn Sebe taraftarlarından söz etmektedir. Zeydiyye, İmâmiyye ve firkalarının imamet ile ilgili görüşlerini vermektedir.

İmâmiyye'nin kabul ettiği imamların isimleri sıralanırken karıştırılmıştır. Hz. Ali, oğlu Hasan, Hüseyin, Muhammed, Ali, Cafer b. Muhammed, Musa, Cafer, Ali b. Musa, Muhammed, Ali b. Musa, el-Askerî diye bilinen Ali b. Muhammed ve el-Hasan b. Ali. Ayrıca “Hasan öldüğünde oğlu yoktu” demektedir. (87). Bu isim sıralamalarındaki karışıklıklar müstensih hatası olabilir. Tahkik edenlerin dipnotta bunu ifade edip doğru isimleri sıralamaları uygun olurdu.

Ka'bi'nin verdiği bilgiye göre el-Mugiriyye fırkası Muhammed b. Abdillâh'ı (en-Nefsüzzekiyye) Medine'de isyanından (145/762) önce

³² Ebu'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 50.

Mehdî kabul ediyordu. Mugîriyye bu görüşü dillendirince Caferiyye onlardan beri olduğunu açıklamıştı. Bu sebeple Caferiyye'ye Râfıza denilmişti (92, 93) Ancak Ka'bi onların Râfıza olarak isimlendirmesinin sebebini ayrıca açıklamaktadır. İmam Zeyd'in ayaklanması sırasında onların Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den teberri taleplerine olumlu cevap vermediği için Zeyd'i terketmelerini bu isimlendirmenin sebebi olarak kaydetmektedir. Ancak burada da Mugîre'nin onları bununla isimlendirdiğine dair bilgiyi tekrar etmektedir (115-116).

Ka'bi Ehl-i beyt mensuplarından ayaklananlar veya hapsedilenler hakkında oldukça detaylı bir liste vermektedir. Hz. Hüseyin ile başladığı bu kısımda Yezid'e ve adları bu hadiselerle karışan Emevî yöneticilerine lanet okumaktadır (104-115).

Zenc isyanının lideri Ali b. Muhammed için Hz. Ali'ye uzanan bir nesep zinciri vermektedir. Ka'bi'nin verdiği bilgilere göre O Ezârîka fırkasının görüşlerini savunuyor, bütün günahları şirk sayıyordu (113).

Ka'bi Zeydiyye başlığı altında "Ebû Hanîfe'nin Bütriyye fırkasının görüşlerini benimsediği zikzedilmiştir" demektedir (117) Ancak Ebû Hanîfe'yi Mürcie mezhebinin mensupları arasında da saymaktadır (201)

Ka'bi Hâricî isyanları ile ilgili uzun bir liste vermektedir. İsyanlara dair bazen yıl, bazen halifenin dönemi zikrederek zaman, genelde mekan da vererek, isyana liderlik eden kişi ve katılanların sayısı gibi detayları kaydetmektedir (117-136). Acârîde ve Meymûniyye fırkalarının görüşlerini anlatırken el-Hüseyin el-Kerâbisî'nin (ö. 248/862) ismini vermediği bir kitabına (fi ba'zı kütübihî) atıf yapmaktadır (138).

Ka'bi Hâriciler arasındaki görüş ayrılıklarını anlatmaktadır. Hâricilere verilen isimleri lakapları olarak ele almaktadır. Sufriyye fırkasını "sâd'ın kesresi ile" diyerek "es-Sıfriyye" olarak isimlendirmektedir (141). Hâricilerin yayıldığı bölgelerin (kûr) coğrafyasını çıkarmaktadır (136-156). Ka'bi'nin buradaki ifadelerinin Eş'ari'nin *Makâlât*'ında nakledildiği görülmektedir.³³

Ka'bi, İbâziyye fırkasının adına nisbet edildiği Abdullah b. İbâz'ın ölmeden önce bütün görüşlerini terkedip Mutezile (İ'tizâl) mezhebine

³³ Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, tahkik: M. M. Abdulhamid, (Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1411/1990), 1: 206.

döndüğünü kaydetmektedir (131). Neşvân el-Himyeri (ö. 573/1178) Ka'bi'nin bu ifadelerini nakletmektedir.³⁴

Ka'bi'nin *Kitâbu'l-Makâlât*'ının Mu'tezile bölümü oldukça kapsamlıdır (157-199). Önce mezhebin görüşleri izah edilmektedir. Mezhebin Hz. Peygamber'e uzanan senedi olduğunu savunan Ka'bi bunu Vâsıl b. Atâ, Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed İbnü'l-Hanefiyye, Hz. Ali, Hz. Peygamber olarak vermektedir (161). Mezhebin temsilcileri ve kitaplarının müellefleri tanıtılmaktadır. Mezhebin mensuplarının yoğun olduğu coğrafya sayılmaktadır. Mu'tezile isimlendirmesinin büyük günah işleyen hakkındaki hükümde diğer fırkalardan ayrılmasıyla izah edilmektedir. Emevî halifesi II. Velîd (125-126 / 743-744) kafir olarak nitelenmekte, Mu'tezile'nin Gaylâniyye adıyla III. Yezîd en-Nâkıs'ın Velîd'e karşı isyana katıldığı anlatılmaktadır.

Ka'bi'nin *Kitâbu'l-Makâlât*'ında Mürctie mezhebi hakkında kısa bir bölüm yer almaktadır. "Zannedirim Yemân b. Rebâb'ın Mürctie hakkında bir kitabında buldum" diyerek ihtiyatlı bir kaynak ismi vermektedir. Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Muhamed b. el-Hasan Mürctie mezhebinin mensupları arasında sayılmaktadır. (199-203).

Ka'bi "âmme" diye bir başlık açıp bunun sayı bakımında en çok kişinin kabul ettiği grup olduğunu kaydeder. Cumhûr denilen bu kesimin mezhebi ihtilaflardan uzak durduğunu ifade etmektedir (203).

Ka'bi Haşv dediği grubun teşbih ve ircâ fikirlerini kabul ettiklerini, hadise önem verdiklerini, dindar bir hayat sürdürdüklerini kaydeder. Ka'bi bunların bir görüşü ve bu görüşün tam tersini de kabül ettikleri halde bunun şuurunda olmadıklarını, Selef'ten rivayet edilen hadisi kabüllendiklerini yazmaktadır. Haşeviyye ricalinin ilk sırasında Ahmed b. Hanbel'i zikretmektedir (203-204).

Kulun fiilleri ve cebr konusuyla ilgili olan Cehmiyye, Dırâriyye ve Mücbira hakkında da kısaca bilgiler vermektedir (204-207).

Dördüncü fen'de din müntesiplerinin (ehlü'l-mille) ihtilaf ettikleri görüşler (makâlât) "el-kavl fi..." diye başlayan başlıklar altında verilmektedir. Her başlıkta o konuda öne çıkan mezheplerin görüşleri

³⁴ Ebû Saîd Neşvân el-Himyeri, *el-Hûru'l-În*, tahkik: Kemal Mustafa, (Beyrut, Dâru el-Mektebetü'l-Yemeniyye, 1985), 227.

kaydedilmiştir (239-511). “Rezil Görüşler” (el-Ekâvilü’ş-şeni’a) diye başlıklandırıldığı bâb altında tenâsuh ve başka bazı meseleleri ele almaktadır (512-545).

Ka’bi’nin *Kitâbu’l-Makâlât*’ının özellikle mezhepler ile ilgili kısımlarına işaret etmekle yetiniyoruz. Klasik kaynaklarda Ka’bi’den alıntılar olduğu bilinmektedir. Örneğin İsmailî müellif Ebû Temmâm’ın (IV/X. Yüzyılın Ortaları) *Bâbu’ş-Şeytân min Kitâbi’ş-Şecere* isimli eserinin Mu’tezile başlığı altında verdiği bilgilerin kaynağı Ka’bi’nin *Kitâbu’l-Makâlât*’ı olduğu tespit edilmiştir.³⁵ Eserin tamamının yayınlanmış olması başka kaynaklarla ilgili tespitlere imkan sağlayacaktır. Eş’ari’nin (ö. 324/935-36) *Makâlâtü’l-İslâmiyyin*’i ve Neşvân el-Himyerî’nin (ö. 573/1178) *el-Hûrû’l-În*’i aynen alıntılar ihtiva eden eserlerdir.³⁶ Bunların karşılaştırılması daha detaylı araştırılmayı gerektirmektedir. *Kitâbu’l-Makâlât*’ın kelâm konularını içeren muhteviyatının ayrıca değerlendirilmesi uygun olacaktır.

³⁵ Ali Avcu, “İsmailiye Ekolünün Mezhepler Tarihi Kaynakları”, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, Editör: Halil İbrahim Bulut, İstanbul, Ensar, 2018, 163-192, 184.

³⁶ Kadir Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdi Fırka Tasnifleri*, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2015), 245.